

بسمه تعالی

پیامدهای رسانه بر روابط خانوادگی

شیرین افری

چکیده

رسانه مانند هر تکنولوژی دیگری روند رو به رشدی دارد و این تغییر و تحولات با سیر پرشتابی پیش می‌رود و یکی از تغییرات قابل توجه در محیط اجتماعی ما در قرن بیست و یکم، رسانه‌های اجتماعی است که فرهنگ و زندگی روزانه ما را تحت تأثیر قرار داده است. متأسفانه پیامدهای حتی یک نوع معمولی از رسانه‌های الکترونیکی، به‌طور خاص تأثیرات مخربی بر روابط اعضای خانواده دارد. این مقاله درصدد است به پیامدهای رسانه بر روابط خانوادگی با روش توصیفی-تحلیلی بپردازد. نتایج نشان داد رسانه‌های گروهی علاوه بر کارکردهای مثبتی که می‌تواند داشته باشد بر روابط زوجین تأثیرات مخربی از جمله افزایش انتظارات غیرواقعی زوجین، تجمل گرایی، افزایش خیانت و طلاق و کاهش صمیمیت بین زوجین دارد و همچنین بر روابط بین والد و فرزند هم تأثیر گذار بوده و پیامدهای منفی همچون افزایش خودمختاری و بی نظمی فرزند، مصرف گرایی افراطی، کاهش شأن، احترام و جایگاه والدین، افزایش رفتارهای پر خاشگرانه، افزایش خواسته‌ها و توقعات از والدین، تضعیف ارتباط روحی و عاطفی فرزند با والدین دارد.

کلیدواژه: پیامد، رسانه، روابط خانوادگی.

مقدمه

در دهه‌های اخیر شاهد رشد روزافزون علم و فناوری بالاخص در عرصه تکنولوژی ارتباطات بوده اید از اختراع رادیو و تلویزیون تا به وجود آمدن شبکه‌های ماهواره ای ۲۴ ساعته و فضای اینترنت و نشریات گوناگون که در مسیر اطلاع رسانی گام بر می‌دارند اما ویژگی مشترک همه این ابداعات به ظاهر کاهش فاصله‌ها و کوچک کردن دنیا بوده است اما هدف اصلی و غایت کشور در این امر متفاوت است. رسانه‌ها و دنیای اینترنت سهم مهم و تأثیرگذاری بر ارتباطات میان انسانها در اقصی نقاط جهان دارند، شاید از مهمترین خصوصیات فضای سایبری و مجازی و همچنین رسانه‌ها بتوان تغییر در روابط انسانی و جایگزینی ارتباطات چهره به چهره سنتی با رابطه مجازی را نام برد. همین طور که می‌دانیم فضای اینترنت پتانسیل قوی و ظرفیت قابل توجهی در ترغیب و تشویق اهالی این کره خاکی به سمت و سوی پذیرش باورها و هنجارهای فردی و اجتماعی دارد لذا تعیین ساختار هویت ملتها و سطح اخلاق و معنویت در جامعه می‌تواند از اهم وظائف رسانه‌ها خصوصاً رسانه‌های مجازی باشد.^۱

رسانه به وسایل انتقال پیام‌ها از فرستنده یا فرستندگان به مخاطب یا مخاطبان گفته می‌شود که شامل روزنامه، کتاب، رادیو، تلویزیون، ماهواره، تکنولوژی‌های نوین ارتباطات و اطلاعات در اینترنت است. ویژگی‌های این وسایل عبارتند از پیام گیران ناآشنا، سرعت عمل زیاد و تکثیر پیام.

امروزه رسانه تعریف گسترده ای پیدا کرده چون مانند گذشته فقط به تلویزیون، رادیو، روزنامه، مجله و کتاب منحصر نیست بلکه امروزه رسانه‌های گروهی به سبب انبوه فراوان بودنشان به رسانه‌های فردی تبدیل شده اند و به صورت جبهه عظیم فرهنگی درآمده اند آنچه در خانواده از اهمیت برخوردار است توجه به ارزش‌ها به ویژه ارزش‌های خانوادگی و اجتماعی است که از طریق آنها می‌توان جامعه را کنترل کرد.

در رابطه با پیشینه تحقیق تاکنون مطالعاتی از جمله؛ کریمی (۱۳۹۶) در مقاله ای به «تاثیرات رسانه در تربیت فرزندان و سبک زندگی آنان در خانواده» پرداخته است. در این مقاله برخی از تاثیرات مثبت و منفی تلویزیون بر کودکان و نوجوانان از جمله پرکردن اوقات جامعه‌پذیری «یادگیری» اختلال در فعالیت‌های کودکان، و نیز تاثیر فیلم‌های مربوط به بزرگسالان بر کودکان، و تاثیر آگهی‌های تلویزیونی و خشونت را مورد بررسی قرار داده و در پایان، راه‌کارهایی برای به حداقل رساندن کارکردهای منفی آن ارائه داده است.

^۱ - کارآموزیان، نقشه ی راه، ص ۷.

جنادله و رهنما (۱۳۹۷) در مقاله خود به «بازنمایی آسیب شناسانه رسانه‌های نوین در مطالعات خانواده (فرا تحلیل مقالات چاپ شده درخصوص تاثیر رسانه‌های نوین بر خانواده)» پرداخته اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که در بیشتر این مقالات رویکرد آسیب شناختی حاکم بوده و رسانه‌های نوین، به عنوان رسانه‌هایی آسیب زا بازنمایی شده اند. همچنین علاوه بر بی توجهی به تأثیرات مثبت این رسانه‌ها، پیچیدگی تأثیرات رسانه‌های نوین و همچنین نقش متغیرها و عوامل میانجی و نقش خانواده‌ها در پذیرش یا عدم پذیرش این رسانه‌ها و کنترل تأثیرات آن‌ها نادیده گرفته شده است. بر همین اساس با نگاهی مبتنی بر جبرگرایی تکنولوژیک، تصویری منفعلانه از خانواده در مواجهه با این رسانه‌ها ترسیم شده است.

کتاب «سواد رسانه‌ای و خانواده»، به تالیف معصومه نصیری (۱۳۹۶)، خلاصه‌ای از آنچه در حوزه سواد رسانه‌ای نیاز تک تک افراد جامعه برای کسب مهارت‌های مواجهه با محتوای تولید شده از سوی رسانه‌هاست، می‌باشد. در بخش‌هایی از این کتاب، روی سخن به ویژه با والدین است چرا که جامعه هدف برای آموزش سواد رسانه‌ای باید کودکان باشند و این تجربه در دنیا نیز ثمرات فراوانی داشته است. اگر بتوانیم با آموزش فرزندانمان را در برابر آسیب‌های فضای آنلاین واکسینه کنیم دیگر کمتر نگران بیماری آنها در این فضا خواهیم بود. البته تحقق این مهم نیازمند فراگیری زوایای مختلف سواد رسانه‌ای توسط پدران و مادران است.

کتاب تأثیرپذیری کودک از رسانه‌ها تألیف مانی رای و کانا رم جات (۱۳۹۷)، به «بررسی آثار مخرب و مضر رسانه‌های جمعی بر سلامت رفتاری کودکان و نوجوانان» می‌پردازد. رسانه‌های جمعی تأثیرات مخرب و مضر بر سلامت رفتاری کودکان و نوجوانان خواهد داشت. بسیاری از این افراد به حد کافی به رشد فکری و بلوغ نرسیدند که بتوانند تفاوت بین خیال و واقعیت را تشخیص دهند، خصوصاً زمانی که به عنوان «زندگی واقعی» نمایش داده می‌شود. این مسئله به ویژه برای افراد بسیار جوانی که مشخصاً به صورت تکوینی فکر می‌کنند و قادر به تشخیص خیال از واقعیت نیستند، حائز اهمیت است. علاوه بر این زمان صرف شده برای این رسانه‌ها، میزان زمان کافی برای انجام سایر فعالیت‌های سالم همانند ورزش، فعالیت‌های فیزیکی، خدمات اجتماعی، کارهای فرهنگی و در کنار خانواده بودن را کاهش می‌دهد.

با توجه به تحقیقاتی که انجام شده است تاکنون موضوعی با عنوان پیامدهای رسانه‌ها بر روابط خانوادگی بررسی نشده است. این مقاله در حدّ توان، به بررسی و تبیین پیامدهای منفی رسانه بر روابط زوجین و روابط والدین و فرزندان می‌پردازد.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. رسانه

رسانه در لغت به معنی رساندن، رسانه‌های گروهی؛ وسایل ارتباط جمعی مانند رادیو و تلویزیون و مطبوعات است.^۱ در فرهنگ عمید به معنی حسرت، اندوه و افسوس می‌باشد.^۲ در اصطلاح وسیله‌ای برای نقل و انتقال اطلاعات، ایده‌ها و افکار افراد یا جامعه است که واسطه عینی و عملی، در فرآیند برقراری ارتباط دارد.^۳ رسانه ابزاری است که بسیاری از باورها، ارزش‌ها و رفتارهایی را زیر نفوذ خود قرار می‌دهد و ممکن است جامعه پسند یا برعکس ضداجتماعی و آسیب‌زا باشد.^۴

در زبان فارسی واژه رسانه به عنوان معادل رسانه‌های جمعی به کار برده می‌شود. رسانه‌های جمعی هم به تمام ابزارهای غیرشخصی ارتباط گفته می‌شود که به وسیله آن، پیام‌های دیداری و یا شنیداری به طور مستقیم به مخاطبان انتقال می‌یابد. تلویزیون، رادیو، سینما، اینترنت، ماهواره و مجلات، کتب و ... رسانه‌های جمعی محسوب می‌شوند.^۵ در واقع رسانه‌ها دسته‌ای از وسایل هستند که مورد توجه تعداد کثیری قرار می‌گیرند و از تمدن‌های جدید به وجود آمده‌اند.^۶

۱-۲. روابط خانوادگی

عناصر اصلی تشکیل دهنده خانواده یک زن و مرد است که مطابق آداب و رسوم اجتماعی خویش با یکدیگر پیوند زناشویی بسته‌اند و بعد فرزند و فرزندان به جمع آنها افزوده شده^۷ و روابطی که در بین آنها اتفاق می‌افتد روابط خانوادگی است. یعنی روابطی که بین زن و شوهر، والدین و کودکان و بین خود کودکان برقرار می‌شود. در این مقاله روابط بین زوجین و روابط والدین با فرزند مدنظر است.

۲. پیامدهای منفی رسانه بر روابط زوجین

۲-۱ افزایش انتظارات غیرواقعی زوجین:

^۱ دهخدا، لغت نامه دهخدا، واژه رسانه

^۲ -عمید، فرهنگ عمید، واژه رسانه.

^۳ -سجادی جزی و پورحسین، کودک و رسانه: تاثیر رسانه بر کودک، ص ۱۸.

^۴ -حکیم آرا، روانشناسی رسانه، ص ۱۰.

^۵ -جمعی از نویسندگان، اخلاق کاربردی، ص ۳۷۴.

^۶ -کازنوو، مترجم: ساروخانی و محسنی، جامعه شناسی وسایل ارتباط جمعی، ص ۳.

^۷ -بهشتی، خانواده در قرآن، ص ۳۸.

در دنیای امروز رسانه‌ها نقش مهمی در حمایت از برنامه‌های مختلف دولت ایفا می‌کنند و استفاده بهینه و به موقع از اختیارات آنها می‌تواند اثربخشی دولتمردان را در اجرای سیاست‌های خود افزایش دهد. تلاش جدی برای هدف قرار دادن اخبار در بسیاری از رسانه‌های غربی وجود دارد. در واقع این رسانه‌ها سعی می‌کنند با استفاده از ابزارها و تکنیک‌های قضاوت، افکار عمومی را شکل دهند و از بیان حقایق مغایر با اهداف خاص خود پرهیز کنند، به گونه‌ای که تأثیر مطلوبی بر ذهن مخاطب بگذارد.^۱ بنابراین رسانه‌های گروهی و اجتماعی از قبیل اینستاگرام، واتساپ، تلگرام و ... اغلب تصویری غیرواقعی از روابط عاشقانه و زناشویی ارائه می‌دهند که اغلب شامل زوج‌هایی است که زندگی به ظاهر جذاب، بی‌نقص و رابطه‌ای ایده‌آل دارند. این تصویر می‌تواند باعث شود که زوجین انتظارات غیرواقعی چه از لحاظ ظاهری و رفتاری از یکدیگر داشته باشند و در نتیجه، از زندگی خود ناامید شوند.

۲-۲. تجمل گرایی

یکی از دستورات اسلام در زندگی فردی و اجتماعی قناعت و سادگی است. سادگی و قناعت موجب عزت، غرور، آرامش خاطر، رشد فکری و معنوی و سعادت انسان می‌شود. از سوی دیگر، تجمل گرایی بیماری خطرناکی است که مفسد مادی و معنوی بسیاری را در بر می‌گیرد و موجب انواع آلودگی‌ها و زشتی‌ها می‌شود. تجمل گرایی اقتصاد خانواده را فلج می‌کند، افکار را به خود مشغول می‌کند و خلاقیت را مهار می‌کند، بنابراین همه باید برای بهبود زندگی مجلل تلاش کنند. در این میان نقش صدا و سیما و شبکه‌های اجتماعی هم در ترویج زندگی تجملی و هم در رفع آن و تشویق ساده زیستی بسیار مؤثر است برنامه‌ها و سریال‌هایی که ازدواج دو جوان را به نمایش می‌گذارند که از نظر امکانات زندگی، مبلمان و دکوراسیون منزل، میز غذا خوری، وسایل تجملی و ماشین به‌ترینها را برای خود برگزیده‌اند و چنین صحنه‌هایی در برنامه‌های گوناگون از پیش دید جوانان ما می‌گذرد، آیا توقع کاذب در افرادی که چنین امکاناتی ندارند ایجاد نمی‌کند؟ آیا زندگی‌ها را تلخ نمی‌کند؟ آیا می‌توان انتظار داشت پسرهای جوان جامعه ما جرأت اقدام به ازدواج پیدا کنند؟ آیا دختران جوان جامعه تن به ازدواج‌های ساده خواهند داد؟ وقتی در تبلیغات شبکه‌های اجتماعی و برنامه‌های آشپزی دوربین بر روی انواع مختلف وسایل برقی آشپزخانه مانند مخلوط کن‌ها، چرخ گوشت، آب میوه گیری همزن برقی با مدل‌های خارجی و دیگر ابزارهای تجملاتی داخل آشپزخانه و انواع مواد غذایی متمرکز و پخت یک غذای خوب و خوشمزه مشروط به داشتن چنین ابزاری معرفی می‌شود چگونه می‌توان انتظار

^۱ - محمدخانی ملکوه، بررسی ساختار و محتوای برنامه‌های شبکه تلویزیونی ماهواره ای بی بی سی فارسی، ص ۱۵.

بنابراین رسانه‌های امروزی نقش زیادی در ترویج خشونت گرایی دارند و رفته رفته فرزندان عصبی تر و پرخاشگر تحویل جامعه می‌دهند که حتی با والدین خود هم با خشونت رفتار می‌کنند.

۳-۵. افزایش خواسته‌ها و توقعات از والدین

یکی از نیروهای خدادادی در وجود انسان قوه خیال است که باعث ابتکار و خلاقیت می‌شود. پرورش قوه خیال برای کودکان بسیار ضروری و مفید است کودکان با استفاده از قوه خیال می‌توانند به آنچه در جهان واقع دست نیافتنی است دست یابند و برای خود دنیای زیبا و دوست داشتنی همراه با اتفاق‌های عجیب بسازند در این میان برنامه‌های تلویزیون می‌توانند در هدایت قوه تخیل کودکان مؤثر باشند. کارتون‌های فضایی و آمدن افراد فضایی به زمین و سفر به کره‌های ناشناخته می‌تواند نیروی تخیل کودکان را فعال کند و آنها را به تفکر درباره کشف مجهول‌های جهان اطراف خود را دارد. البته اگر این تخیل گرایی از حد و اندازه بگذرد آثار زیان باری را پدید خواهد آورد و کودک را از واقعیات زندگی دور می‌کند. در این صورت او هر چیز دست نیافتنی را ممکن تصور می‌کند و پذیرش واقعیات زندگی برایش دشوار می‌شود. پس نمی‌تواند میان امکانات موجود و خواسته‌های خود رابطه برقرار کند و همیشه تفکر او ورای آنچه دارد سیر می‌کند.^۱

با وجود رسانه‌ها سطح توقعات فرزندان بالا رفته و قوه تخیل فرزندان را بالا برده و خواسته‌های آنان دور از انتظار است که در آینده فرزندان را با مشکلات جدی روبرو می‌کند.

۳-۶. تضعیف ارتباط روحی و عاطفی فرزند با والدین

تضعیف پیوند روحی و روانی کودک با والدین و سایر اعضای خانواده یکی از آثار منفی و دغدغه رسانه‌هاست. جذابیت برنامه‌های رسانه ای (به ویژه ژانر تصویری) باعث افزایش علاقه کودک به رسانه و رسانه شده است. سطح ارتباط و صمیمیت روابط چهره به چهره با اعضای خانواده کاهش می‌یابد. کودکان به اندازه ای که وقت و توجه خود را به ارتباطات رسانه ای اختصاص دهند، از ارتباط انسانی و خانوادگی و در نتیجه از مزایای آموزش حضوری و شفاهی محروم می‌شوند.^۲

برای مثال امروزه تلویزیون در بسیاری از منازل به پرستار کودکان یا به جایگزینی برای رابطه فرزندان با والدین تبدیل شده است به گونه ای که این کودکان رفتارهای خود را نه از والدین بلکه از تلویزیون می‌آموزند. البته خود والدین در بروز این مسأله مقصرند چراکه والدین به دلیل مشغله‌هایی که دارند

^۱ - حسینی، روابط سالم در خانواده، ص ۱۹۲.

^۲ - یآوری وثاق، آسیب شناسی فرهنگی فن آوریهای مدرن در خانواده و نقش رسانه‌های جمعی، ص ۳۶.

برای کودک وقت نمی گذارند و حتی برخی از مادران برای آرام کردن کودک خردسال خود او را روبه روی تلویزیون گذاشته و به کار خود می‌رسند. در حالی که در گذشته تربیت فرزند در خانواده متمرکز بود و خانواده‌ها فرزندان را بر اساس ارزش‌ها و باورهای پذیرفته شده تربیت می‌کردند، امروزه با وجود رسانه‌ها، خانواده تا حد زیادی نقش خود را در تربیت فرزندان از دست داده است. در نتیجه دنیای کودک توسط رسانه‌های مختلف احاطه شده و والدین از فرصت‌های آموزشی محروم می‌شوند، خانواده‌ها دیگر نمی‌توانند فرزندان خود را طبق نظام اعتقادی خود آموزش دهند. به عبارت دیگر رسانه جایگزین والدین می‌شود و در تربیت همه جانبه فرزندان پیشقدم می‌شود در این وضعیت کودکان طبق ارزش‌ها و باورهای حاکم بر خانواده رشد نمی‌کنند و از همان کودکی بین آنها و والدینشان اختلاف و فاصله به وجود می‌آید.^۱

همچنین در گذشته والدین در قبال رفتارها و روابط فرزندان احساس مسئولیت می‌کردند، بر رفتار آنان به آسانی نظارت داشتند و آنها را راهنمایی یا از مسائلی منع می‌کردند در حالی که امروزه با وجود ابزارهای نوین رسانه ای فرزندان به ندرت کنترل می‌شوند و یا کنترل اخلاق و رفتار آنها برای والدین دشوار شده است. برای مثال وقتی کودکان و نوجوانان به ویژه در جامعه ما از تلفن همراه استفاده می‌کنند و یا در اتاق خود کامپیوتر و تلویزیون در اختیار دارند چگونه ممکن است پیام‌ها و گفت و گوهای آنها یا استفاده آنها از رسانه را کنترل کرد؟ در واقع فن آوری‌های رسانه ای نظارت و کنترل خانواده‌ها بر فرزندان را کاهش و آزادی فرزندان را افزایش داده است با وجود چنین فن آوری‌هایی روابط و رفتارهای افراد خانواده دور از چشم دیگران خواهد بود فرزندان بدون اطلاع والدین و بدون هیچ محدودیت و واهمه ای با افراد مختلفی ارتباط برقرار می‌کنند. در نتیجه، والدین به عنوان قیم و بزرگانی که باید از فرزندان خود مراقبت کنند، دیگر قادر به انجام این کار نیستند. وفور اطلاعات جامع، اغلب بی اثر و غیراخلاقی در رسانه‌ها امروزه وظیفه کنترل خانواده را پیچیده می‌کند. کودکان در عرصه رسانه حضور دارند اما همانطور که گفته شد برخلاف گذشته خانواده قدرت چندانی در کنترل اطلاعات ندارد. اینترنت و تلویزیون‌های ماهواره ای اطلاعات را به نسل امروز منتقل می‌کند و کودکان به راحتی می‌توانند به انواع اطلاعات دسترسی داشته باشند.^۲

این مشکل از دو جنبه حائز اهمیت است اول اینکه فن آوری‌های مدرن با ماهیت و ویژگی ای که دارند غیر قابل کنترل هستند؛ دوم اینکه ارزش‌ها و نگرش‌هایی را با خود به همراه می‌آورند که جایگاه والدین

^۱ - سجادی جزی و پورحسین، کودک و رسانه: تاثیر رسانه بر کودک، ص ۲۴۸.

^۲ - همان.

را به عنوان سرپرست خانواده از بین برده است و فرزندان را دارای جایگاهی برابر والدین قرار می‌دهند و به این ترتیب بر نقش تربیتی والدین اثر نامطلوب می‌گذارد.^۱

بنابراین رسانه‌ها روابط عاطفی و صمیمی بین فرزندان و والدین را از بین برده است و والدین به درستی نمی‌توانند با فرزندان خود ارتباط برقرار کنند و فرزندان از رسانه‌های امروزی در رفتارهای خود الگوبرداری می‌کنند.

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه که گفته شد در این مقاله به بررسی پیامدهای رسانه‌ها بر روابط خانوادگی پرداخته شد. ماهیت رسانه نیز به گونه‌ای است که به صورت بالقوه تأثیرات مثبت و منفی زیادی بر توسعه و رشد شناختی، رفتاری و اجتماعی اعضای خانواده علی‌الخصوص فرزندان بر جای می‌گذارد.

خانواده اساسی‌ترین نظام اجتماعی در دین اسلام است و مهمترین مسئله آن روابط خانوادگی و تربیت صحیح و دینی فرزندان است. در عصر حاضر حضور چشمگیر رسانه‌ها دگرگونی‌هایی را در این امر به وجود آورده و شبیخون گسترده نظام صنعتی نوین به فرهنگ بشری و کاربردی‌ترین ابزار آن یعنی، رسانه‌های تصویری به ویژه تلویزیون و رسانه‌های اجتماعی که این مرز را از بین برده است.

رسانه‌ها علاوه بر کارکردهای مثبتی که می‌تواند داشته باشد بر روابط زوجین تأثیرات مخربی از جمله افزایش انتظارات غیرواقعی زوجین، تجمل‌گرایی، افزایش خیانت و طلاق و کاهش صمیمیت بین زوجین دارد و همچنین بر روابط بین والد و فرزند هم تأثیر گذار بوده و پیامدهای منفی همچون افزایش خودمختاری و بی‌نظمی فرزند، مصرف‌گرایی افراطی، کاهش شأن، احترام و جایگاه والدین، افزایش رفتارهای پرخطرانه، افزایش خواسته‌ها و توقعات از والدین، تضعیف ارتباط روحی و عاطفی فرزند با والدین دارد.

^۱ -یاوری وثاق، آسیب‌شناسی فرهنگی فن‌آوریهای مدرن در خانواده و نقش رسانه‌های جمعی، ص ۳۶.

منابع و مأخذ:

کتب

۱. قرآن

۲. بهشتی، احمد، خانواده در قرآن، قم، موسسه بوستان کتاب، ۱۴۰۲.ش.
۳. جعفری روشن، مرجان، مسائل اجتماعی آسیب زا با نگاهی به پیشگیری محله مدار، تهران، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۴.ش.
۴. جعفری، نسیم، اعتمادی عذری؛ عاصمی، عاطقه، خانواده و آسیب رسانه ای رایانه و اینترنت، تهران، نشر آموخته یارمانا، ۱۳۹۵.ش.
۵. حسینی، داود، روابط سالم در خانواده، قم، موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۰.ش.
۶. حکیم آرا، محمدعلی، روانشناسی رسانه، تهران، انتشارات دانشگاه صدا و سیما، ۱۴۰۳.ش.
۷. سجادی جزی، سیداحمد؛ پورحسین، رضا، کودک و رسانه: تاثیر رسانه بر کودک، اصفهان، انتشارات مرکز تحقیقات رایانه ای حوزه علمیه اصفهان، ۱۳۹۶.ش.
۸. کارآموزیان، مرتضی، نقشه ی راه، راهبردهای فضای مجازی، ماهواره، رسانه ، بازیهای رایانه ای از نگاه مقام معظم رهبری(س)، تهران، اسرار دانش، ۱۳۹۶.ش.
۹. کازنوو، ژان، جامعه شناسی وسایل ارتباط جمعی، مترجم: ساروخانی، باقر و محسنی، منوچهر، تهران، نشر اطلاعات، ۱۳۸۷.ش.
۱۰. کانا رم جات مانی رای، تاثیرپذیری کودک از رسانه‌ها، مترجم: نازنین محمدی مقدم، تهران، انتشارات پشتیبان، ۱۳۹۷.ش.
۱۱. کریمی، محمدهادی، تاثیرات رسانه در تربیت فرزندان و سبک زندگی آنان در خانواده، مدیریت رسانه، شماره ۳۸، بهمن ۱۳۹۶.ش.
۱۲. لقمانی، احمد، از همدلی تا همزبانی با نوجوان، قم، بهشت بینش، ۱۳۹۳.ش.
۱۳. محمدخانی ملکوه، محمد، بررسی ساختار و محتوای برنامه‌های شبکه تلویزیونی ماهواره ای بی بی سی فارسی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۰.ش.
۱۴. نصیری، معصومه، سواد رسانه ای و خانواده، تهران، انتشارات پشتیبان، ۱۳۹۶.ش.

مقالات

۱۵. اسماعیلی، محسن، حقوق کودک در برابر رسانه‌ها، فصلنامه خانواده پژوهی، سال ششم، شماره ۲۱، بهار ۱۳۸۹.ش.
۱۶. پناهی، محمد، بررسی علل طلاق در جامعه و تبیین نقش طلاق در بزهکاری زنان، دوفصلنامه مطالعات حقوق اسلامی، دوره ۱۴۰۰، شماره ۱۵ اسفند، ۱۴۰۰.ش.
۱۷. جعفری، الهه، تغییر مفهوم خانواده از ازدواج سفید تا همجنسگرایی؛ با نگاهی بر سبک زندگی، آسیب‌ها و چالش‌ها، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان، سال سوم، شماره ۸، تابستان ۱۳۹۶.ش.
۱۸. جنادله، علی؛ رهنما، مریم، بازنمایی آسیب شناسانه رسانه‌های نوین در مطالعات خانواده (فرا تحلیل مقالات چاپ شده در خصوص تاثیر رسانه‌های نوین بر خانواده)، مطالعات رسانه‌های نوین، سال چهارم، زمستان، ۱۳۹۷.ش.
۱۹. یآوری وثاق، مهدیه، آسیب شناسی فرهنگی فن آوریهای مدرن در خانواده و نقش رسانه‌های جمعی، فصلنامه علمی تخصصی رسانه و خانواده، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۱.ش.